

IN MEMORIAM

DR. JOSIP ŽONTAR
(23. IX. 1895—24. IV. 1982)

Josip Žontar izvira iz rodu, ki je doma pri Svetem Duhu na nekdanjem freisinškem loškem gospodstvu in je v bližini tega kraja v Škofji Loki v mladih letih pogosto preživel tudi svoje počitnice. Po službovanju svojega očeta (orožniškega stražmestara Primoža Zontarja) pa je bil rojen 23. septembra 1895 na Savi pri Jesenicah (danes je ta kraj sestavni del mesta Jesenice) in postal po premestitvi svojega očeta v Kranj Kranjčan — v tem mestu je odtlej preživel veliko večino svojega življenja. Gimnazijski študij je opravil na kranjski (tedaj še klasični) gimnaziji (z maturo julija 1914). Že kot gimnazijec se je ob pomoči prof. Franca Komatarja, takrat vidnega slovenskega strokovnjaka za arhivistiko, posvečal poglobljenemu študiju zgodovine in še posebej pomožnih zgodovinskih ved. Študij zgodovine in zemljepisa ter pomožnih zgodovinskih ved je končal na dunajski filozofski fakulteti in inštitutu za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (na Dunaju s promocijo 11. VII. 1919 — na podlagi neobjavljene disertacije o zgodnjekapitalističnem gospodarstvu na Kranjskem —, z izpiti na inštitutu in obenem s profesorskim izpitom iz zgodovine na fakulteti, medtem ko je opravil profesorski izpit iz zemljepisa 1921 na filozofski fakulteti v Ljubljani). Nato je v Ljubljani študiral še pravo (promocija 20. XII. 1930), obenem pa se je v letu 1923—24, ko je za leto dni prekinil svoje službeno razmerje srednješolskega profesorja, še posebej izpopolnjeval na Dunaju pri prof. Alfonsu Dopschu na področjih pravne in gospodarske zgodovine. Služboval je največ kot srednješolski profesor (od 1919 do 1950, s prekinitvijo od 1941 do 1945, ko je bil kot začasni »pomožni nastavljenec« dodeljen arhivu in muzeju v Kranju): 1919 je začel s profesorsko službo v Ljubljani, pa jo je hitro nadaljeval do 1923 v Celju, 1924/25 je bil profesor v Nišu, od 1925 naprej pa na gimnaziji v domačem Kranju. Ko je okrog 1948 slovensko prosvetno ministrstvo skušalo najti filozofski fakulteti nove univerze v Skopju profesorja za občo zgodovino srednjega veka, je bil tudi Žontar eden izmed zgodovinarjev, na katere se je s ponudbo obrnilo, vendar je mesto, ki bi ga odvedlo predaleč od doma, odklonil. Pač pa je bil v začetku leta 1950 postavljen za znanstvenega sodelavca na inštitutu za politično-ekonomske in sorodne vede pri ekonomski fakulteti v Ljubljani, z delovnimi nalogami na področju gospodarske zgodovine; tu je ostal do upokojitve 1958. V postopku, ki se je začel z Žontarjevo prošnjo pravni fakulteti univerze v Ljubljani za privatno docenturo za narodno pravno zgodovino v šolskem letu 1939/40, izveden pa je bil od januarja do marca 1941, mu je bila priznana zaprošena habilitacija na podlagi poglavij o pravni zgodovini v knjigi Zgodovina mesta Kranja. Ker pa je temu neposredno sledil zlom stare Jugoslavije v aprilski vojni in okupacija z okupatorsko državno mejo med Kranjem in Ljubljano, je imelo priznanje habilitacije pravi izraz šele od jeseni 1945, ko je bil Žontar 7. septembra res imenovan za privatnega docenta narodne pravne zgodovine in je od jeseni 1945 naprej predaval »zgodovino države in prava narodov FLRJ« najprej v tem svojstvu, od 1950 naprej pa kot honorarni predavatelj vse do konca letnega semestra 1952. Pred začetkom zimskega semestra 1952/53 pa mu je bila ta naloga odvzeta spriči anonimnih časninarskih napadov (v Slovenskem poročevalcu med 13. VII. in 4. X. 1952), čeprav je posebna univerzitetna preiskovalna komisija (sestavljena iz po dveh predstavnikov pravne in ekonomske fakultete, ki jim je rektor Fran Zwitter dodal še mene kot predstavnika Zgodovinskega društva za Slovenijo), ki je delala pod predsedstvom tedanjega prorektorja Gorazda Kušaja skoraj vso prvo polovico 1953, v svojem končnem poročilu, datiranim z 9. VI. 1953 in podpisanim s strani vseh članov komisije med 23. in 25. VI. 1953, ugotovila, da so bili očitki teh napadov skoraj v celoti neutemeljeni in v nasprotju z resnico: Prav zaradi tega bistvenega rezultata obsežnega poročila komisije je Žontar vse do upokojitve 1958 ohranil svoje redno delovno mesto na ekonomski fakulteti.

Za znanstvenika, ki je vsaj od izida Zgodovine mesta Kranja (1939) po pravici veljal za zelo vidnega slovenskega zgodovinarja in pravnega zgodovinarja, je ta življenjska pot gotovo nenavadna, lahko bi rekli po svoje tragična zanj in za fakulteto, na kateri bi mogel študentom posredovati svoje veliko znanje. S svojim delom je že v tridesetih letih našega stoletja dokazal, da med slovenskimi pravnimi zgodovinarji najbolj pozna široko jugoslovansko pravnozgodovinsko problematiko in poleg profesorja Polca (do uveljavitve Sergija Vilfana okrog 1960) tudi slovensko, pa vendar ni mogel dobiti stalnega delovnega mesta na pravni fakulteti, v katero je bil namenjen velik del njegovega znanstvenega dela. V resnici se skriva za vsem tem čudno skriveno slovensko mišljenje med obema vojnama (živo v nenormalnem precenjevanju

vsega literarnega dela v primerjavi z drugim kulturnim delom od jezikoslovja preko zgodovinskih do prirodnih in matematičnih ved tudi še danes), ki je na račun mladega maturanta iz leta 1914 reševalo ugled spoštovanega in velikega slovenskega pisatelja in kranjskega profesorja, ki pa je prav v krizi poletja 1914 človeško strašno spodrsnil in ki se je po pravici v neki »glosi« sam v človeškem pogledu ocenil, da je pač »previden mož in po predpisih patriotičen«. Vedno znova so se zoper Žontarjeva prizadevanja postavljali nasproti pečati tako skrivenčene in krivične preiskave višjega šolskega sveta iz let 1919 do 1922 in šele univerzitetna komisija iz leta 1953 je te stvari v svojem elaboratu postavila na njihova pravilna mesta. Predvsem to je povzročilo, da je bilo Žontarjevo življenje tako krivično zalomljeno, povsem v nasprotju s tehtnostjo njegovega znanstvenega dela. Nihče drug kot Milko Kos mi je po 1953 večkrat izražal svoje razočaranje nad ravnanjem pravne fakultete, ki je ob Josipu Žontarju (in pozneje še vrsto let ob Sergiju Vilfanu) tako nerazumno reševala vprašanje profesorja za pravno zgodovino naših narodov.

Navedena življenjska tragika ima pa vendar tudi svojo prednost: Josipa Žontarja slovensko zgodovino pisje nikdar ne bo štelo in ocenjevalo po njegovih funkcijah — ki bi mu poleg tega jemale enako mnogo časa kot mu ga je drugo službeno delo — marveč le po njegovem delu in trajnih rezultatih tega dela. Na organizacijsko področje je segel v bistvu le enkrat, ob pripravi zborovanj slovenskih zgodovinarjev, kjer je imel enega izmed osrednjih referatov, o organizaciji slovenskih zgodovinarjev in arhivskih vprašanjih (34 — številke se nanašajo na priloženo bibliografijo; o pomenu tega referata za krajevni loški muzej, zoper katerega je dotlej nastopal Josip Mal kot ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani, prim. nekrolog, ki ga je objavil Pavle Blaznik v Loških razgledih 29, 1982, str. 142).

Razvoj Žontarjevega znanstvenega dela najlepše kaže njegova kronološko razporejena bibliografija v prilogi (podlaga zanjo je z ene strani lastna bibliografija, objavljena v Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 160 sl., z druge pa njeno nadaljevanje do 1975, ki mi ga je na prošnjo izročil sam, ko sem pripravljaval za Kroniko zapis o njem ob osemdesetletnici, Kronika 23, 1975, str. 180—182; oboje pa je bilo treba urediti na enoten način in ponekod dopolniti s kakšnimi podatki). S kontinuiranim znanstvenim delom je začel sorazmerno kasno, po 1930. Pri tem je seveda gotovo treba upoštevati, da je poleg zaposlitve na srednji šoli mlademu profesorju jemal čas prav do tega časa tudi dodatni študij prava, pa tudi devetletno delo na zgodovini mesta Kranja, ki ga je kot nalogo sprejel 1928 po Antonu Koblarju. Vse do dokončanja tega dela tega prvo obdobje Žontarjevega dela, ki ga označuje z ene strani veliko število ocen (zlasti del, ki so povezana z gospodarsko, pravno in upravno zgodovino), nekaj razprav, ki so povezane v celoti ali vsaj posredno (17) z zgodovino mesta Kranja, poleg tega pa vrsta razprav, v katerih skuša pregledovati širša vprašanja slovenske ali jugoslovanske pravne zgodovine (13, 16, 17, 24, 36—43) ali načenjati nova vprašanja na meji med pravno in gospodarsko zgodovino (zlasti 6, 7 in 16). Pregledovanje problematike pravnega zgodovinskega razvoja je večkrat posebna značilnost tudi Žontarjevih ocen, ki so manj kritične do posameznega ocenjevanega dela, bolj pa skušajo izluščiti njegove različne pobude za obravnavanje slovenske, zlasti kranjske deželne zgodovine (lep primer za to je št. 8). Tudi po letu 1946 je včasih skušal podajati široke preglede o delu jugoslovanskega zgodovino pisja na pravni, družbeni in gospodarski zgodovini (51 in 59), vendar je le v obdobju do 1953 izrazilo prevladovala pravnozgodovinska problematika, včasih tudi tesno povezana z njenimi gospodarskozgodovinskimi aspekti (prim. št. 52, ki je v nekaterih pogledih mejno delo v Žontarjevem znanstvenem raziskovanju). Odtlej se je sicer res od časa do časa še vračal k pravnozgodovinski problematiki (npr. 53, 64, 70, delno 72, 83), v bistvu pa izrazilo prevladajo vprašanja gospodarske zgodovine od 16. do 18. stoletja, pri čemer se je pa sredi šestdesetih let začel vse intenzivneje posvečati širokim vprašanjem habsburško-turških razmerij, od česar mu je dozorel le »obveščevalno-diplomatski« del, prvotno izhodišče njegovega zanimanja (vojaško-organizacijski del s posebnim vprašanjem vloge vojaškega »plena« v vojski in gospodarstvu) pa mu žal ni dozorel do zaključka. Podobno ne vemo, kako daleč je dozorelo drugo delo tega časa, o katerem mi je sam pripovedoval sredi šestdesetih let, preden ga je pritegnila »turško-vojaška« problematika, obsežen rokopi, v katerem je želel podati podrobno podobo celotnega gospodarstva na Kranjskem sredi 18. stoletja — na te načrte kažejo v objavah le nekateri drobci (58, 61 in 74). V tem zadnjem obdobju seveda ne smemo pozabiti tudi Žontarjevega sodelovanja pri pripravi Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, bodisi v tričlanski komisiji, ki je pripravljala s prvim osnutkom pregleda problematike podlago za celotno delo, bodisi vestno sodelovanje pri vseh sejah širše redakcije prvega sklopa tega dela, Zgodovine agrarnih panog (posebej gl. 60 in 75).

Tako se nam kaže splošni razvoj Žontarjevega dela v njegovem časovnem razvoju. Že življenje nam je razložilo obe njegovi prelomnici okrog 1940 in po 1953. Pomen njegovega znanstvenega dela pa si je lažje ustvariti po posameznih skupinah,

v katere moremo razdeliti njegovo raziskovanje glede na obravnavano problematiko. S tega stališča je mogoče razdeliti Žontarjeva znanstvena dela v štiri poglavitne skupine, ki pa se pogosto prepletajo med seboj: prva skupina je posvečena zgodovini njegovega domačega mesta, Kranja; druga skupina del, posvečenih problematiki gospodarskega razvoja slovenskih pokrajin v obdobju zgodnjega kapitalizma, je rasla iz problematike njegove dunajske doktorske disertacije; tretja skupina je posvečena pravni zgodovini, ki je v njegovem delu posebej vidna med 1930 in okrog 1955; četrta skupina pa je bolj neenotna, v zadnjem obdobju je bila v njej najvidnejša »turška« problematika zgodovine jugoslovanskega prostora, zlasti pod vidikom različnih načinov obrambe zoper turško nevarnost.

Največje svoje delo, rezultat devetih let zbiranja virov in pisanja zgodovine na njihovi podlagi, je posvetil zgodovini domačega mesta. »Zgodovina mesta Kranja« (31) je ostala najtemeljitejša zgodovina, kar jih ima doslej katerokoli mesto na Slovenskem. Že ob njenem izidu 1939 jo je kritika ocenila kot eno izmed najpomembnejših monografij slovenske historiografije, hkrati pa ugotovila, da v nekaterih pogledih knjiga načenja vprašanja (npr. o zgodnjem kapitalizmu), ki po svojem značaju presegajo le za to delo nujni lokalni okvir, in izrazila željo, da bi Žontar dokončal delo, ki ga je ob tem delu začel, tudi z njegovim širšim okvirom. Druga, že posmrtna, izdaja te knjige — pripravil jo je avtorjev sin Jože Žontar — je morala biti dopolnjena le glede nove arheološke podobe Kranja in opremljena z novimi zgodovinarskimi in umetnostnozgodovinarskimi opozorili na nove rezultate, v osnovi pa je lahko ostala nespremenjena. Še v času, ko je Žontar pripravjal to svoje veliko delo, je v posebnih razpravah podrobneje obdelal nekaj vprašanj zgodovine Kranja (6, 29), takoj po izidu pa je dopolnil poglavje o pravnem redu v mestu v srednjem veku po sodni knjigi iz začetka novega veka, ki jo je 1941 vnovič odkril (46, 64). Vnovič se je povrnil k tem vprašanjem šele čez dvajset let, ko je obsežno prikazal »vlogo Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij«, a z zelo izrazitim težiščem na gospodarskem življenju 16. stoletja (67) in podal pregled »pomembnih kranjskih zdravnikov preteklosti« od 17. stoletja do 1941 (76).

K pravni zgodovini je pristopil z resnim pripravljalnim delom v smislu kritičnega pregleda vsega opravljenega dela, pri čemer je pravo povezoval ne le s socialno, marveč tudi z gospodarsko zgodovino, upošteval pa je pogosto zgodovino vseh jugoslovanskih narodov. Po nekaj začetniških pregledih (4, 13) takoj po koncu pravniskega študija je pripravil obsežen in temeljit pregled »poglavitnih vprašanj jugoslovanske družbene in gospodarske zgodovine« (16), obsegajoč tudi različne pobude za raziskovanje, vendar s težiščem na starejših obdobjih. S podobnim delom je nadaljeval tudi še pozneje (59, 70), najprej v celoti, nato z omejitvijo na vprašanja vaške samouprave. Nato se je na tem področju lotil najprej nekaterih pogledov cerkvene pravne zgodovine — najprej v zvezi z mesti (17), nato s širokim vprašanjem lastniških cerkva in samostanov (24, 32). Pripravljanje Zgodovine mesta Kranja ga je na tem področju pripeljalo k proučevanju razvoja deželskih sodišč na Gorenjskem (30) in ob primeru kosezov okrog Križ pod Trzičem (36) k pregledu celotne koseške problematike in še posebej k študiju »zgodovine prevedbe koseščin v kupna zemljišča« v razpravi, ki je pomenila začetek mirnejšega razreševanja nekaj tedaj zelo zaostrenih znanstvenih vprašanj, tako v zvezi s kosezi kot z izvorom svobodnikov. Na področje javne uprave je segel najprej z razpravo o kranjskem komerčnem konsesu (45), nato s pregledom uprave in sodstva na Slovenskem v 18. stoletju v tečaju za arhivarje, končno pa z obsežno razpravo o kranjskem deželnem vicedomu (72), ki ni le »prispevek k zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem«, marveč tudi lep in trezen prispevek k prikazu boja med Celjani in Habsburžani za oblast nad to deželo. Na pravno področje spada tudi še pomembna razprava o Kastavskem statutu (47), zastavljena v širokem okviru istrskih samoupravnih občin in njihovega srednjeveškega postanka, ki je z najdbo nemškega prevoda Kastavskega statuta iz 16. stoletja razjasnila tudi nekatera interpretacijska vprašanja hrvaškega originala. Poleg nekaterih manjših prispevkov je posebna Žontarjeva zasluga še utemeljitev »pravne arheologije« kot posebne pravnozgodovinske stroke pri nas. Najprej je to storil v poljudni obliki za Slovence (37—43), nato ga pa dokončal v znanstveni obliki za vse naše narode (59).

Poleg tega, da bo Žontar ostal pač trajno zapisan v našem zgodovininopisju kot »zgodovinar mesta Kranja«, bo po svojem delu trajno ohranil veljavo zlasti še kot eden med najvidnejšimi raziskovalci gospodarske zgodovine zgodnjega novega veka, še posebej 16. stoletja. Tudi na tem področju se mu pogosto prepletata pravna in gospodarska zgodovina. Povsem na srednji vek se je omejil le v razpravi »Banke in bankirji srednjeveške Slovenije« (7), do danes temeljnem delu o tej strani naše srednjeveške zgodovine, čeprav se delo omejuje le na mesta v notranjosti in ne zajema primorskih, ki razpolagajo v tem pogledu s starejšo in precej bogatejšo dokumentacijo (pa tudi o zgodovini Judov v srednjem veku na Koroškem vemo sedaj po Wadlovi monografiji bistveno več). V okviru življenjepisa loškega meščana Volbenka Schwarza (62) je očrtal poslovanje deželnoknežjih financ na Kranjskem na meji med 15. in 16.

stoletjem. V razpravi o »kranjskem sodnem redu za deželna sodišča iz leta 1535« (52) ni samo podrobno preiskal postanek in pravno vsebino tega zakona (v primerjavi z zakonodajo drugih avstrijskih dežel), marveč se prvič posebej dotaknil tudi tedanjega boja za podeželsko trgovino. Prav to vprašanje je postalo težišče njegove obsežne razprave o »nastanku, gospodarski in družbeni problematiki policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine« (63), danes temeljnega dela o pravni strani kmečkega trgovanja v naših deželah in trenjih med kmeti, deželnimi stanovi in mesti okrog tozadevnih zakonskih določb. V dveh razpravah (66, 69) je preiskoval trgovino na dolge razdalje preko slovenskih dežel v smeri od južne Nemčije na jugovzhod do turške meje ter vse različne gospodarske aktivnosti, ki so bile zvezane s tem trgovanjem. Čeprav se je ob Gestrinovem delu pokazalo, da je bila že v 16. stoletju za naše kraje še pomembnejša druga trgovinska smer (Ogrska—Italija), pomeni tudi Zontarjeva analiza trgovine po navedeni smeri zelo pomembno dopolnilo vednosti o gospodarstvu 16. stoletja v slovenskih pokrajinah. Posamezna tehtna dopolnila te problematike pomeni še vrsta drugih prispevkov (61, 73, 77), medtem ko posega prikaz obrtnikov v slovenskih mestih in trgih 1673 (74) že na drugo področje neagrarnega gospodarstva. V razpravi o Heilu (63 a) je — podobno kot ob Schwarzu — analiziral predvsem problematiko kranjskega gospodarstva sredi 18. stoletja in načrte za njegovo izboljšanje. Posebej je obravnaval tudi različne vrste gospodarske dejavnosti, tako platnarstvo in sitarstvo v založniški organizaciji na loškem gospostvu v 18. stoletju (58) ter računsko izobrazbo enega izmed organizatorjev te dejavnosti (68), žebjarstvo v Železnikih v 17. stoletju (56), zlasti pa svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja (60, 75).

Zadnje obdobje svojega dela pa je Zontar posvetil široki problematiki obrambe proti Turkom. Prvič se je dotaknil tega z ugotovitvijo, da je tirolski upornik Mihael Gaismair pri svojih protihabsburških načrtih skušal pridobiti 1528 na svojo stran tudi Hrvatov (71 — s prikazom položaja Hrvatov med Ogrsko, Turčijo in Habsburžani od okrog 1500 naprej), nato pa mu je dozorela še velika monografija o »obveščevalni službi in diplomaciji avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju« (81; 78 je le v nemščini objavljeno poglavje te knjige).

Čeprav je Zontar le kratek čas svojega službovanja prebil na znanstvenem delovnem mestu in je vse svoje znanstveno delo opravil poleg svojega službenega dela in po upokojitvi, je v naše znanje slovenske preteklosti prispeval bogate in pomembne rezultate. Spada pač v vrsto tistih starih srednješolskih profesorjev, ki so bili od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne najširši in zato tudi poglavitni temelj razvoja slovenske znanosti. Hkrati pa so prav zaradi tega pomenili najpomembnejši temelj pri uvajanju gimnazijcev na pot široke splošne izobrazbe, vedenja o življenju svojega naroda in slovenskega narodnega osveščanja. Brez njih bi bila dozorela slovenskega naroda v 19. stoletju gotovo vsaj bistveno počasnejša.

Bogo Grafenauer

BIBLIOGRAFIJA DR. JOSIPA ZONTARJA*

1. (poročilo) Jovan Cvijić über die Vergletscherung der albanisch-montenegrinischen Hochgebirge von den Prokletije bis zum Durmitor, Zeitschrift f. Gletscherkunde Bd. X. (1917), zv. 4—5, 250—253.
2. **O nečedni tekmi**, Pravni Vestnik V (1925), 4—12.
3. (ocena) Fr. Vatovec, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, Ljubljana 1927, Čas XXII (1927/28), 343—344.
4. **Sistematska dela iz pravne zgodovine Slovencev**, GMS XI (1930), 83—84.
5. (ocena) Šišičev zbornik, Zagreb 1929, GMS XI (1930), 87—90.
6. **Kranjska gimnazija v dobi Napoleoneve Ilirije**, Izvestje državne gimnazije v Kranju 1931, 1—18.
7. **Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije**, GMS XIII (1932), 21—35.
8. (ocena) A. Mell, Grundriss der Verfassung- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks. Graz 1930, GMS XII (1932), 102—104.
9. (ocena) H. Voltolini, Der Bericht über die Rechte des Herzogs von Kärnten in zwei Handschriften des Schwabenspiegels, Berlin 1928, GMS XIV (1933), 150—151.
10. (ocena) Silvino Gigante, Monumenti di storia fiumana. Libri del Cancelliere, Fiume 1912, 1931, GMS XIV (1933), 151.
11. (ocena) M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski vestnik VIII (1932), GMS XIV (1933), 151—152.
12. (ocena) J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete IX, GMS XIV (1933), 152.

* Brez upoštevanja člankov v dnevnem časopisu.